

A klasszikus példája

Németh László- és Gadamer-párhuzamok

Németh László különös figyelemmel vizsgálta a költészet hatását a gyermekek világára. Írásunkban az ezzel kapcsolatos megfigyelések azért is válnak fontosakká, mert a „klasszikus” fogalmához fűződő kérdéseket nyitnak meg. E fogalom mélyebb elemzését pedig Gadamer az „Igazság és módszer” című művében, a „Klasszikus példája” alfejezetben végzi el. Amint látni fogjuk, Németh László megfigyelései, megállapításai összhangban vannak a gadameri hermeneutika klasszikus-felfogásával.

Németh László „Lányaim” (1) című, gazdag, sokrétű alkotásában nemcsak az apa szól lányairól, hanem a pedagógus, a gondolkodó, az orvos, a biológus, a pszichológus is. E dolgozatban főként a „Költők a gyermekszobában” (2) című tanulmányát tartjuk szem előtt, melyben az író a gyermekek olvasmányélményeit vizsgálja.

A Németh-lányok először a mesemondó néppel ismerkednek meg: „a mese volt az alakatlan Okeánosz, amelyből az alakkal bíró istenek: Petőfi, Arany és Shakespeare lassan kiemelkedtek”. (3) „A »mese-receptek« szerint írt műmeséket nem kedvelték, mert belőlük éppen a mese lelke hiányzott. A Grimm-testvérek és a Kipling által gyűjtött mesék hatottak a lányokra leginkább, mert ezek tömörök, mégis mindeniknek jól felfogható s megőrizhető egyénisége van.” (4)

Németh László visszaemlékezései szerint az első versköltő, akit lányai megismertek, *Móricz Zsigmond* volt, a kedvenc vers pedig a „Mehemed és a törökök”. 1936 telétől 1938 őszéig *Petőfi* „egyeduralma” következett be a gyerekszobában. Az ekkor ötéves Magdának, aki még alig tudott olvasni, az apa részleteket mutatott be a „János vitéz”-ből. A gyereket nem érdekelte sem a szómagyarázat, sem a prózává „könnyített” tartalomelmondás, csak a költemény. Azt akarta hallgatni. Magda *Petőfi*-n tanult meg önállóan olvasni, s a nálánál egy évvel fiatalabb húga, *Judit* is. Németh Lászlónak egy nagyon fontos észrevétele van azzal kapcsolatosan, hogy a gyerekek újra meg újra elolvasnak egy-egy *Petőfi*-verset: „...a gyerek jobb olvasó a felnőtténél: szívesen olvassa el ugyanazt tízszer, százszor; rájár a versre, arra született, hogy klasszikusokat olvasson.” (5) A gyerekek igazi remekművek esetében nem akarnak nagyon gyorsan túl lenni a verseken, ezért nem fogadják el az apjuk által bemutatott rövid tartalmakat. *Gadamerrel* fogalmazva: a dolgot képezni akarják, nem pedig elfogyasztani. A gyerekek igazi hermeneutikai nyitottsággal időznek el többször is a verseknél, forma és tartalom tökéletes egységeinél, melyek kiemérelhetetlenségét, varázsát és megszólítását közvetlenül érzékelik. Mintegy intuitíven rájönnek arra, hogy a dolgot (itt: a verset) képezve, önmagukat képzik. A lányok esetében megvalósulni látszik Németh Lászlónak azon pedagógiai tétele, miszerint: „Ne én, az anyag (6) nevelje őket! A tanulónak kell megküzdenie az anyagért.” Lányai meg is küzdöttek a versekért.

1938 novemberétől *Arany Jánost* olvasnak a gyerekek: a „Toldi”-t és a balladákat. Különös, hogy a legjobban épp a két legsűrűbb s legnehezebb ballada: az „Ágnes asszony” és az „V. László” „ülte meg őket”. A „Bajusz”-on talán jobban mulattak, de a legszebbnek az előbbieket mondták. Németh László meglepetését így fogalmazta meg: „A gyerek

sokkal többet bír el a költészetből, mint azt hiszik. Sokkal többet, mint az elszoktatott felnőtteink.” (7) Az író azon is eltöpreng, hogy vajon megértik-e, amit olvasnak? Rájön, hogy nem agyonreflektált, módszeres megértés ez, és mégis az igazságot eltalálja, mert nem distanciálódik el a verstől, nem teszi objektummá, hanem benne mozog és így valamennyire már mindig is érti. De nem érti végérvényesen, egészen annyira, hogy félretegye, hogy többé ne foglalkoztassa: „Értették? Hadd utasítsam vissza ezt az értelmetlen kérdést, mely ha valahol, hát költők és gyermek viszonyában nincs helyén. Érti-e a gyerek a világot? S benne él. Értjük-e mi? S benne élünk. A remekmű is: világ, ki mondhatja, hogy az utolsó fátylat is levonta róla – hogy egészen érti. Ők is értették és nem értették; belekerültek és titokzatos maradt. Értették a meséjét, itták a hangulatát s maradtak borzongásaik és kérdéseik.” (8)

Érdeemes e kulcs gondolatnál többet időznünk, hiszen már a megfogalmazás, a szavak is Heidegger és Gadamer megértés-felfogásával csengenek egybe. A megértés ugyanis egzisztenciálé, a világban-benne-lét konstituáló eleme (Heidegger). Mi (a jelenvaló létszerű létezők) már mindig is értjük a világot, amennyiben benne vagyunk és soha nem kerülhetünk ki belőle. Értjük magunkat a világban, de soha nem teljesen, soha nem végérvényesen, nem foghatjuk át kívülről/felülről egyszerre. De éppen ezért lehetséges a hermeneutika, magunk, a világ, a dolgok újra- és másként értése, a folyamatos értelmezés, a véget nem érő kérdésés.

A gadameri felfogásban a világban-benne-lét a nyelvben-benne-létre fordul át (fordítódik át). „A nyelviség annyira közel van gondolkodásunkhoz, s a nyelv használata közben oly kevésbé tárgyiasul, hogy maga rejti el saját létét.” (9) A nyelv a lét háza, ugyanakkor az egyik leghomályosabb, leghátborzongatóbb (az otthontalanság érzetét keltő) valami éppen félelmetes közelsége miatt. A nyelv felfed és ugyanakkor el is rejt, akár a lét. Ugyanezt mondja el Németh László is a remekművek világában-benne-létről, értünk

A gyerekek igazi remekművek esetében nem akarnak nagyon gyorsan túl lenni a verseken, ezért nem fogadják el az apjuk által bemutatott rövid tartalmaikat. Gadamerrel fogalmazva: a dolgot képezni akarják, nem pedig elfogyasztani. A gyerekek igazi hermeneutikai nyitottsággal időznek el többször is a verseknél.

is meg nem is. Mindíg megmarad a titokzatos kimeríthetelenség, és Gadamer szerint eként is kell megértenünk a remekműveket: nyitva hagyva a lehetőségét annak, hogy újra kérdezhessenek és kikérdezettké váljanak. (10) Egy szép verset megérteni nem azt jelenti-e, hogy mindig újra meg újra visszatérünk hozzá, újraolvassuk, elidőzünk nála, mintegy válaszként az ő kihívására, kérdéseire, s ugyanakkor ez nem jelenti-e éppen azt, hogy nem értjük (legalábbis teljesen)? Ha ismételten olvassuk a verset, Gadamer szerint a lényegét megértettük, mert beszédbe bocsátkozunk a művel, válaszolunk (az újra meg újra olvasás válaszcselekvés a vers bevonó, behúzó aktusára), úgy, ahogy egy zenét is valamennyire megértünk, ha válaszként táncolunk rá, tehát értelmezzük, mozdulataink által 'beszélgetünk' vele. (A megértés-értelmezés lényegében nem a mi cselekedetünk itt, inkább a mű, a művel való beszélgetésé.) Az interpretáció az irodalmi (eminens) szövegek estében nem lehet más, mint „együtt-szólás” a szöveggel. (11) Ugyanakkor minden elolvasással újabb kérdések nyílnak meg, és maradnak is meg. Németh László éppen ezt a hermeneutikai mozgást észlelte lányainál: „Értették és nem értették, belekerültek (12) s titokzatos maradt (...) s maradtak borzongásaik és kérdéseik.”

Németh László úgy látja, hogy a gyerekeknek „természetesebb tápláléka a vers, mint a próza”. (13) Ennek okát egyrészt az életkori sajátosságokban találta meg: a gyermek több energiát felhasználva, nagyobb fáradtsággal olvas, mint a felnőtt. Olvasói látótere kisebb, nehezen tud szétindázó dolgokat befogadni. De műfaji okot is megemlít: „a kép színebb, ha rimmel jön, s amit el nem mond a mondat, megérteti a ritmus.” A gyerek

maga is játszadozik rímelve, ritmizálva „a friss csodával, a szóval”. Németh László szerint a vers kimondja a dolgot, míg a próza egy bizonyos magyarázatot, értelmezést erőltet rá az olvasóra. Valószínű, hogy ezért sem kellett a próza egy ideig lányainak. Gadamer a szónak az önprezentációjáról beszél, mely csupán az eminens szövegben nyeri el teljességét. Míg a szokványos beszélgetésekben a hallgató mintegy áthallgat a szövegen és figyelmét teljesen arra irányítja, amit a szöveg közöl vele, addig a klasszikus műben maga a nyelv lép előtérbe sajátos módon. „A szó nem csupán a kimondottat prezentálja, hanem megmutatkozó hangzásvalóságában – önnönmagát is”. (14) A versekben különösen kibontakozhat egy szó meglevő erejének értelmi sokrétűsége, ezért az olvasásnak jó hallással kell párosulnia. Az értelemvonatkozások szövevénye soha nem merül ki teljesen azokban a relációkban, amelyek a szavak főjelentései között állanak fenn. Ezért a jó vers (is) állandó újraolvasást kíván, olyan olvasást, mely nem egy eredetileg elhangzott beszédhez nyúl vissza, hanem „egy új, ideális beszédre tekint előre”. (15) Az interpretáció itt nem pusztán eszköz az eredeti közlés újbóli közvetítéséhez. Az eminens szöveg nem utal vissza egy eredeti nyelvi cselekvéshez (egyáltalán nem másra utal, nem társít el magától, hanem nála való elidőzésre készítet!), hanem maga szab meg minden ismétlést és nyelvi cselekvést. Gadamer a „Szöveg és interpretáció”-ban fogalmazza meg azt a tételt, hogy az eminens szövegek (és lényegében csak ezek igazi szövegek) voltaképpen mindig csak a hozzájuk való visszatérésben vannak „jelen”, s valódi jelenvalólétüket azzal nyerik el, ha kívülről tudják őket.

Németh László ezzel kapcsolatosan meséli el, hogy amikor Judit lánya egy napon *Gyulai Pál* egyik hosszú versét szavalta el az asztalnál, majd Shakespeare egyik drámájából szintén több száz sort, a szülők először „abnormálnak” gondolták, aztán megváltozott véleményük: „talán nem ő az, hanem mi, akik már csak beszélünk versekről, de ha kedvesebbjeinket idézni kellene: nem találjuk meg őket a fejünket elöntő kacatban”. (16)

Németh László egy másik nagyon fontos gondolata, hogy a gyerekeknek csak „nemes” értékű alkotásokat szabad a kezébe adni. Lányai szerették Shakespeare „Macbeth”-jét, a „Szentivánéji álmat”, miközben unták *Lamb* Shakespeare-meséit erőltetett átírásai miatt. A gyerek rendkívül érzékeny a természetes hangra, a fordítás, átírás mesterkélt neki. A rossz verset is éppen ezért tanulja oly nehezen. E helyen ismét (és részletesebben) ki kell térnünk az író gondolataira a klasszikusok olvasásával kapcsolatosan: „Az ember klasszikusok olvasására születik, s egy ép gyereklélek sokkal közelebb ül a költészet nagy forrásához, mint egy középiskolával denaturált felnőtt. Igenis össze lehet állítani egy olyan könyvtárat, hogy a gyermek azokon keresztül jusson el a serdülésig. A rossz tankönyveknek és kiadóknak a hazugsága, hogy a gyermekek és a nagy költők közé egy gyerekirodalmat kell tolni, amely a művészethez akar elkalauzolni, de valójában örökre elkalauzol tőle.” (17) Ő maga azért húzta lányait Petőfi, Arany, Shakespeare és *Tolsztoj* felé, hogy ne engedje át gyerekeit 'Lili néni és Lajos bácsi' kiszínes butaságainak.

És most fel kell tennünk a leglényegesebb kérdéseket. Mi teszi lehetővé, egyáltalán hogyan lehetséges, hogy „régiklasszikusok” oly közvetlenül képezni, hatni tudjanak? Egyáltalán mit értünk klasszikuson, mitől klasszikus egy mű? E kérdések megválaszolásában, továbbgondolásában Hans-Georg Gadamer elemzésére támaszkodunk, aki a következőképpen foglalta össze ezzel kapcsolatos vizsgálódásait: „...klasszikus az, ami azért őrződik meg, mert önmagát jelenti és önmagát értelmezi; tehát ami úgy mond valamit, hogy nem a nyomaveszetről szól, nem pusztá tanúskodás valamiről, amit még magát is értelmezni kell, hanem úgy mond valamit a mindenkori jelennek, mintha egyenesen neki mondaná. Ami »klasszikus«, az nem szorul arra, hogy előbb legyőzzük a történeti távolságot – mert állandó közvetítésben maga hajtja végre annak leküzdését. Ezért ami klasszikus, az »időtlen«, ez az időtlenség azonban a történeti lét egyik módja.” (18)

E szöveghely megértése nagyon fontos és nem egyszerű, megnehezíti az „időtlen” fogalom használata is. Gadamer kevéssel korábban ezt írja: „...egyfajta időtlen jelen (...) minden jelen számára egyidejűséget jelent”. (19)

Feladatunk tehát ennek az egyidejűségnek, az időtlenségnek értelmezése, ami által, úgy véljük, a klasszikus lényegéről is sokat megtudunk.

A (klasszikus) műalkotás létét egyidejűség jellemzi. Az egyidejűséget Gadamer szembeállítja az esztétikai tudat szimultaneitásával: a mű nem szimultán az én létezésemmel, hanem épp ezáltal kényszeríti ki azt az időt, amit el kell töltenem vele. A mű az én időm részese úgy, hogy ezt nem én igazgatom, nem én szabom ki. Az egyidejűség előáll, és felismerteti a dolgok nem indifferens jellegét. Tehát éppen a szokott prezenciának a megdöntésére gondol Gadamer (a mű kimozdít). Az egyidejűség nem az egyszerű most, amiben a mű van. Az egyidejűség lényege a „nálalet”, ami több, mint a puszta jelenlét valami mással, ami szintén ott van. A „nálalet” részvételt jelent (a történelemben). Az egyidejűség tehát nem tudati adottságmód, hanem feladat a tudat számára, ahogy azt Gadamer is *Kierkegaard* nyomán megfogalmazza. (20)

A klasszikus mű „időtlensége” kapcsán arra kell gondolnunk, hogy ez nem valamiféle idő- és történelemfeletti, ezeken kívüli „időtlenség”, inkább a mű azon képessége, hogy önmaga értelmezése által az időn keresztülíveljen, megőrződjön. Egy klasszikus mű megértése esetében mindig valami többről van szó, mint annak az elmúlt „világnak” a történeti konstrukciójáról, melyhez a mű tartozott. Megértésünk mindig tartalmazza azt a tudatot, hogy mi is hozzátartozunk ehhez a világhoz. Ennek pedig megfelel az, hogy a mű is hozzátartozik a mi világunkhoz. (21) A klasszikus szó azt jelenti, hogy egy mű közvetlen közlőereje elvileg korlátlan, ezért lehet oly közvetlen a gyerek számára is, amint ezt Németh László is megjegyezte. Habár a mű mint múltbeli elérhetetlen, azért beszélhetünk mégis közvetlenségről, mert mint példakép jelenvaló. A klasszikus fogalma egy normatív és egy történeti oldalt foglal magába, ám Gadamer szerint a normatív elem képezi az alapot.

A klasszikus fogalomtörténetét, jelentésrétegeinek változásait vizsgálva Gadamer rávilágít arra, hogy *Hegellel* egy fontos változás áll be, melynek eredménye az, hogy a klasszikus deskriptív stílusfogalommá válik, mely fogalom az archaikus merevség és a barokk fellazítás közt a mérték és a gazdagság gyorsan elmúló összhangját írja le. Amióta bekerült a történeti kutatás stílustörténeti szótárába, a klasszikus már csak kimondatlanul őrzi egy normatív tartalom elismerését. A klasszikus stílusfogalomként egy időszakot ír le, mely valamilyen „elő”-től és „utó”-tól való elkülönülése révén válik egyértelművé. Gadamer viszont arra figyelmeztet, hogy nem szabad megfélemlenünk a normatív oldalról, hiszen a klasszikus éppen azért lehetett történelmi kategória, mert több, mint korszakfogalom vagy történeti stílusfogalom, s ugyanakkor mégsem akar történelemfeletti időeszmény lenni. A klasszikus ugyanis alapjaiban más, mint deskriptív fogalom, mellyel egy objektíváló történeti tudat dolgozik. Történeti valóság, mely még a történeti tudathoz is hozzátartozik és alapját képezi. Ami klasszikus, az föléemelkedik a változó korok és változó ízlésük különbségeinek, mert közvetlenül hozzáférhető. „A klasszikus fogalmában tehát az első (s ez az antik és az újkori nyelvhasználatnál teljesen összhangban van) a normatív értelem. De ha ezt a normát visszafele tekintve vonatkoztatjuk valamilyen egyszeri, múltbeli nagyságra, mely teljesítette és megtestesítette, akkor már eleve tartalmaz valamilyen korhangsúlyt, mely történetileg artikulálja”. (22) Ezért mondhatja a továbbiakban Gadamer, hogy a klasszikus stílus és a klasszikus fogalmát szükségszerűen késő korok alkották meg, melyeknek kirajzolódik a klasszikus norma, a hanyatlás és távolság tudatában.

Az „előtte” és az „utána” szerinti artikulálást a klasszikussal kapcsolatosan megtaláljuk a műfajok történetében is. A klasszikusnak tekintett szerzők meghatározott irodalmi műfajok mindenkori reprezentánsai, egy-egy műfaj normáinak tökéletes megvalósítói

(23), ezért eszmények (irodalomkritikai visszatekintésben). Itt a klasszikus egy stílusfázis, egy tetőpont fogalmává válik.

A klasszikus kiterjeszhető minden kultúrára, hiszen minden kultúrában vannak virágkorok. De nagyon fontos meg nem feledkezni arról, hogy az általános történeti stílusfogalom alapja a klasszikus általános értékfogalma.

Ami pedig pedagógiai szempontból talán a leglényegesebb mozzanat: a klasszikus műnek megvan az a sajátossága, hogy önmagát folyamatosan képezi (vollziehen), kiteljesíti, s ezáltal minket is képez. Ezt a létgyarapodást figyelte meg a gyakorlatban Németh László, s ezt vizsgálta Hans-Georg Gadamer is a filozófiai hermeneutika perspektívájában. (24)

Jegyzet

(1) Az 1930-as évek végén, 40-es évek elején a család, a félceperedő lányok adtak egyedül esélyt az írónak arra, hogy pedagógusi szenvedélyét, kísérletező kedvét kiélhesse.

(2) Költők a gyerekszóban. In: Németh László (1962): *Lányaim*. Magvető, Budapest, 22–44.

(3) *Költők a gyerekszóban*. 37.

(4) Éppen ezen vonásuk miatt tekinthetjük ezeket amolyan 'meseklasszikusoknak'.

(5) *Költők a gyerekszóban*. 25. Kiemelés tőlem (K. E.)

(6) Az anyag gadamcri terminussal élve a dolog, mely a hermeneutikában is kiemelt jelentőségű.

(7) *Költők a gyerekszóban*. 27.

(8) *Költők a gyerekszóban*. 28.

(9) Gadamer: *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest. 264.

(10) Hiszen a megértés / értelmezés kérdés-válasz struktúrájú, tehát beszélgetés.

(11) Míg más szövegeknél az interpretáló „közbe-szólása” félbeszakítja a szövegeket. (Lásd H.-G. Gadamer: *Szöveg és interpretáció*. In: *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó, 17–41.)

(12) Magát a megértést nem annyira a szubjektivitás módszeres cselekvéseként, hanem egy hagyománytörténetbe való bekerülésként kell elgondolni, melyben szüntelen közvetítés van múlt és jelen között.

(13) *Költők a gyerekszóban*. 32.

(14) Gadamer: *Szöveg és interpretáció*. 34.

(15) *Igazság és módszer*. 34.

(16) *Költők a gyerekszóban*. 30.

(17) *Költők a gyerekszóban*. 32.

(18) Gadamer: i. m. 206.

(19) Gadamer: i. m. 205. (Kiemelés tőlem.)

(20) „... az egyidejűség itt azt jelenti, hogy valami, ami megmutatkozik nekünk, bármennyire távoli eredetű is, megmutatkozásában teljes jelenlétre tesz szert. Tehát az egyidejűség nem valamiféle adottságmód a tudatban, hanem feladat a tudat számára, s olyan teljesítmény, melyet elvárunk tőle. (...) Az egyidejűségnek ez a fogalma, mint ismeretes, Kierkegaard-tól származik, aki sajátos teológiai jellegzetet adott neki.” (In: Gadamer: *Igazság és módszer*. 102.)

(21) Gadamer: *Igazság és módszer*. 207.

(22) *Igazság és módszer*. 205.

(23) Pont ez a tökéletesség, tartalom és forma tökéletes egysége veszik el akkor, ha a klasszikust nem olvassák, hanem csupán 'könnyítő' tartalmakkal helyettesítik. Németh László lányai ezért nem igényelték, unták az ilyen tartalmakat, melyekkel ellentétben a klasszikus mű kimeríthetetlen, mindig találtak benne valami újat, szépet.

(24) Magunk képzését, a pedagógiai „képződményt” az esztétikai „képződményef” (lásd irodalmi/eminentes szöveg, kép) párhuzamosan és hozzá hasonlóan kell elgondolnunk: „A »képződmény« nem meghatározott jelentésében az rejlik, hogy nem az előre megtervezett kész-mivolta (Fertigsein) alapján értünk meg valamit – az mintegy belülről kiindulva maga formálta meg magát és talán további alakulásban van”. (Gadamer: *Szöveg és interpretáció*. 38.)